

Key words: political police, personnel support, provincial gendarmerie administration, security department, Russian empire.

Стаття надійшла до редколегії
11.09.2017 р.

УДК 655.42:255:281.9(477.4/.51)«18/19»

Оксана Сажок

Книготорговельна діяльність церковних православних братств Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

У статті розглянуто ведення книжкової торгівлі церковними православними братствами Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. Відзначено життєспроможність братських книгарень, з'ясовано основні причини закриття деяких із них. Розкрито культурно-освітню роль цих братських інституцій на Волині.

Ключові слова: Волинська губернія, церковні православні братства, книжкова торгівля, друкована продукція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Усебічне розкриття книготорговельного напряму діяльності церковних православних братств на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. дасть змогу заповнити прогалини та доповнити новими фактами історію культурно-просвітницького подвигництва цих об'єднань.

На підставі відомостей, узятих зі статистичного нарису О. Папкова «Церковные братства», щорічних братських звітів, історико-краєзнавчих досліджень про Волинську губернію, виявлено дев'ять церковних православних братств Волинської єпархії зазначеного періоду, які вбачали в книготоргівлі один із засобів досягнення своїх духовно-просвітницьких цілей. Започаткування й ведення цими братствами продажу творів друку відбувалося по-різному, а отже, й успішність реалізації цього напряму діяльності була неоднаковою.

Мета статті – дослідити книготоргівлю церковних православних братств Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. як один із дієвих засобів залучення місцевих мешканців до читання.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Наприкінці 60-х рр. XIX ст. поблизу жіночого училища імені графа Д. М. Блудова Острозьке Кирило-Мефодіївське братство збудувало будинок для своїх інституцій. У ньому, крім лікарні з аптекою, розміщувалися бібліотека й склад книжок для продажу. У 1870 р. братчики обговорювали створення спеціалізованої книгарні, де б місцеві мешканці могли придбати релігійну й навчальну літературу. Від волинського губернатора отримано дозвіл на її відкриття, однак із невідомих причин цей братський задум не реалізовано.

У дохідно-витратній відомості Кирило-Мефодіївського братства за 1876 р. знаходимо інформацію про отримання доходу за продаж «братських книг» на суму 231 рубль 40 копійок [12, с. 12–13]. Вірогідно, ідеться про збут книг та брошур про діяльність братства, його звіти тощо, видані за кошти братства в Острозі, Санкт-Петербурзі, Москві. Загалом же, Кирило-Мефодіївське братство книготоргівлею займалося нерегулярно. На початку 90-х рр. XIX ст. тимчасово припинено братську діяльність у цьому напрямі у зв'язку зі смертю графині А. Д. Блудової, якій належало одноосібне керівництво братством. Згодом книготоргова справа братства була відновлена, хоча й не отримала суттєвого розвитку. На початку XX ст. на книжковому складі братства була лише незначна кількість брошур для продажу.

Метою діяльності Братства імені князів Острозьких була історико-краєзнавча та культурно-просвітницька робота. Задля втілення своїх задумів братчики влаштували крамницю, у якій, крім ікон, за прийнятною ціною продавалися богослужбові книги, необхідні для місцевих навчальних закладів підручники, а також видання історичного, релігійно-морального змісту, ілюстративні альбоми й листівки з видами архітектурних пам'яток Острога. Братство приділяло велику увагу книжковій торгівлі. Уже на

¹ © Сажок О., 2017

першому його засіданні 5 липня 1909 р. розглядали питання про облаштування книгарні. Для неї виділено кімнату в церковній будівлі при Богоявленському соборі [5, с. 882].

Проводити торгівлю в братській крамниці доручалося жінкам, які були членами Братства імені князів Острозьких. Вони називалися сестрицями й створювали окремий його відділ, що відповідав переважно за добродійний напрям діяльності братства. Головувала над сестрицями О. Ковалевська.

Відомо, що кошти, виручені братством від продажу видань, ішли на благодійництво. Наприклад, гроші, отримані за працю хранителя братської бібліотеки й музею М. Тучемського «Город Острог в современном князю К. К. Острожскому состоянии. Острожское княжество; черты домашней жизни князя Константина-Василия по русским и польским историкам» (1913 р.), були направлені на реставрацію родинного замку князів Острозьких – пам'ятки архітектури XIV–XV ст. [2, арк. 183]. У цьому колишньому князівському маєтку з 1916 р. після остаточного завершення відновлювальних робіт інколи братчики організовували книготоргівлю [1, арк. 134 зв.]. Отже, можна відзначити важливий внесок Братства імені князів Острозьких у розгортання книжкової торгівлі у своєму регіоні.

У 1889 р. організовано книгарню при Луцькому Хрестовоздвиженському братстві. Передбачено, що її діяльність сприятиме просвіті та релігійно-моральному розвитку місцевого населення. Для книжкового складу орендовано дві кімнати в будівлі колишнього монастиря Луцького братства. У 1890 р. братство придбало релігійну літературу, переважно, Євангелія й «Троицкие листки» [9, с. 246]. Їх продаж розпочато в спеціальному павільйоні поблизу братського Хрестовоздвиженського храму.

Братчики ретельно підходили до підбору репертуару друкованої продукції, представленої в їхній книжковій крамниці. До братського книжкового складу надходила лише та література, що відповідала освітнім і релігійно-просвітницьким цілям Луцького Хрестовоздвиженського братства. Цього правила братчики чітко дотримувалися протягом усього періоду існування книгарні.

Окрім церковних друкарень, Троїцько-Сергієвої лаври зокрема, основними джерелами постачання книжкової продукції для братської крамниці були спеціалізовані книжкові магазини Києва та Москви. Братчики купували літературу в І. І. Дінтера, почесного громадянина Києва, купця другої гільдії, дійсного члена Російського товариства книгопродавців і книговидавців. У 1892–1893 рр. вони активно співпрацювали з московським видавцем та книгопродавцем В. В. Думновим, фірма якого була широко відома виданням навчальної літератури.

У 1891–1892 рр. на поповнення книгарні новими виданнями виділено понад 100 рублів, значну на той час суму. Уже в 1892–1893 рр. братська книжкова крамниця функціонувала за рахунок власного обігу коштів, не вимагаючи додаткових запозичень на свої потреби. Станом на 14 вересня 1893 р. на книжковому складі Луцького братства нараховувалося близько 500 книг на суму майже 400 рублів [10, с. 16]. Удалим для книготорговельної діяльності Луцького братства виявився 1893 р., коли завідувачем книжкового складу був Є. Архангельський, який виконував у братстві ці обов'язки до свого призначення в 1894 р. старшим нотаріусом Київського окружного суду. Пізніше керівництво книжковим складом доручили члену ради братства К. Висоцькому, юристу за професією. Зі зміною місця проживання соборного диякона К. Феодоровича новим працівником книжкового складу став священник Г. Ришковський, обраний, крім того, секретарем ради братства.

Спочатку основними споживачами книжкових новинок у братській книгарні, крім місцевого люду, були церковні установи й навчальні заклади міста, які, завдяки співпраці з Луцьким братством, успішно комплектували свої бібліотечні фонди необхідною їм літературою. У 1894 р. у книжковому складі Луцького Хрестовоздвиженського братства нараховувалося близько 250 примірників книг різних назв на суму до 50 рублів [11, с. 744]. Із цього часу навчальні установи вже не входили до переліку основних покупців. Зважаючи на це, можна припустити, що з 1894 р. братство вже не вело торгівлю навчальними виданнями в такій кількості, як у попередні роки. Книгарня продовжувала задовольняти споживчі потреби юридичних і фізичних осіб, але вже в меншому обсязі, ніж на початку 90-х рр. XIX ст. Надалі спостерігали спад книжкової торгівлі. У 1895 р. обіг коштів у книжковому кіоску братства зменшився удвічі. Окрім того, значну частину товарної продукції становили вже не книги, а предмети церковного культу та канцелярське приладдя. Загальна вартість усього товару складала лише 118 рублів. Очевидно, що книготоргівля Луцького Хрестовоздвиженського братства до кінця XIX ст. остаточно занепала. Вірогідно, до цього призвело зменшення книжкового асортименту, кількості покупців, часта зміна відповідальних осіб за цей напрям діяльності братства.

Кременецьке Богоявленське Свято-Миколаївське братство одним з основних своїх завдань визначало «постачання грамотних дешевими виданнями повчальних брошур у православному дусі» [16, с. 83]. Спочатку згаданий пункт статуту виконувався лише за допомогою безкоштовного розповсюдження серед місцевих мешканців книжкових й аркушевих видань.

Згодом кременецькі братчики розпочали продаж літератури релігійно-морального змісту у святкові дні з пересувних вітрин за доступними цінами, значно нижчими, ніж у місцевих торгівців. До розгортання книжкової торгівлі братчиків спонукало прагнення урізноманітнити та розширити свою просвітницьку діяльність, зробити її більш дієвою, а також недостатня забезпеченість православних установ Кременця й околиць духовною літературою.

Урочиста закладка будівлі книгарні Свято-Миколаївського братства відбулася на початку вересня 1899 р. на території Богоявленського монастиря поряд із капличкою на честь Олександра Невського. Для нового братського закладу обрано місце з виходом на торгові майдани Кременця. Будівництво завершено влітку 1900 р. й обійшлося братству аж у 1300 рублів [19, с. 1082]. Більшість із цієї суми була пожертвована роком раніше невідомим благодійником саме на влаштування крамниці. Зведено мурований будинок, у якому, крім великої торгової зали, розміщені кімнати для складу й для завідувача книгарні. Одразу ж братчики вмеблювали свою крамницю необхідними шафами й вітринами. Принаймні, на той час ніяке інше церковне братство із тих, що функціонували на теренах Волинської губернії, не могло похвалитися подібною книгарнею. Новобудова Свято-Миколаївського братства освячена 10 вересня 1900 р. головою ради братства єпископом Острозьким, вікарієм Волинської єпархії С. Мещеряковим.

Братська крамниця працювала щоденно повний робочий день мала свою вивіску «Книжкова та іконна Братська крамниця». За книготоргівлею наглядав скарбник братства, протоієрей А. Тучемський. У звіті братства за 1900 р. підсумовано всі переваги нового напрямку діяльності. Зокрема, відзначено, що кількість покупців, які користувалися послугами братської книгарні, значно збільшилося, порівняно з періодом, коли велася книжкова торгівля з пересувних вітрин [8, с. 10].

Свято-Миколаївське братство замовляло друковану продукцію у спеціалізованих фірмах і магазинах Києва, Москви, Одеси, Санкт-Петербурга, Холма, а також у Києво-Печерській, Почаївській, Троїцько-Сергієвій лаврах. На закупівлю книг, наприклад, у 1900 р. виділено 300 рублів із братської скарбниці [8, с. 22].

Ураховуючи те, що братська крамниця розміщувалася на монастирській землі, вона не платила акцизного збору, тому вартість книг не перевищувала 10–15 % надбавки до видавничих цін з урахуванням усіх поштових витрат на доставку в склад. Братчики, аби привернути більше покупців, надавали можливість усім відвідувачам своєї книгарні переконатися в тому, що в ній можна зекономити гроші. Для цього журнал з інформацією про проданий товар і виручені за нього кошти був доступним для перегляду кожному покупцеві. Попри все це, книготоргівля не стала для братства збитковою, а виявилася додатковим стабільним джерелом прибутку. Лишень у 1901 р. виторг книгарні братства склав близько 445 рублів. Активними покупцями в братській крамниці дедалі частіше ставали не лише місцеві городяни, а й мешканці довколишніх сіл.

У 1902 р. кременецькі братчики придбали для крамниці нові меблі, а також різного товару, у тому числі книг, на тисячу рублів [6, с. 382–383]. Таких величезних укладень у розвиток жодного іншого свого закладу раніше вони не робили, тому сподівалися, що їхні інвестиції виправдаються й найближчим часом торгівля набере більшого розмаху.

Про важливе значення, яке надавалося кременецькими братчиками цьому напрямку діяльності, красномовно свідчить і той факт, що братство регулярно оповіщало широку громадськість про стан справ у своїй крамниці на сторінках «Волинских епархиальных ведомостей», надавало перелік й опис друкованої продукції, яку можна в ній придбати. Загалом же, завдяки помірним цінам, будь-який мешканець Кременця та його околиць міг дозволити собі придбати в книгарні Богоявленського братства необхідну літературу для початкового навчання й духовних потреб.

Володимир-Волинське Свято-Володимирське братство зобов'язувалося розповсюджувати Святе Письмо, книги та брошури релігійно-морального змісту й твори, у яких висвітлюється історія православ'я на теренах колишнього Волинсько-Галицького князівства [18, с. 116]. Із цією метою братство відкрило крамницю для продажу церковних речей, шкільних підручників, літератури релігійної та історичної тематики. Усі видання в братській крамниці були церковнослов'янською або російською мовами. На облаштування торгового приміщення затрачено 100 рублів, а на закупку необхідного краму –

400 рублів. У 1890–1891 рр. Свято-Володимирське братство продало 300 примірників різних видів видань [13, с. 86].

Наприкінці XIX ст. частка видавничої продукції серед усього товару братської крамниці становила незначний відсоток, зокрема, у 1896 р. за загальної вартості товару на суму понад 1600 рублів книг було всього на 49 рублів [3, арк. 99]. У тому ж році на розширення торгу виділено з братської каси 200 рублів, із них на закупівлю книг у Києві – лише 17 рублів [3, арк. 99 зв.]. Така ситуація в братській крамниці залишалася незмінною й у наступні роки.

У 1896 р. Володимир-Волинське братство вирішило організувати в місті народну бібліотеку з читальною залюю. Придбана Свято-Володимирським братством література для народної читальні проходила перевірку на відповідність вимогам із формування фондів безкоштовних загальнодоступних бібліотек. Ті видання, що не отримали схвалення, передавалися до братської крамниці [4, арк. 16 зв.]. У такий спосіб на торгові полиці у 1898 р. серед інших потрапили такі видання: про героя грецької міфології царя Мідаса, класична народна українська казка про Івасика-Телесика, книжки для початкового навчання читання за творами М. О. Некрасова, Л. М. Толстого, оповідання Д. Р. Кіплінга, праця Є. М. Водовозової про культуру, політичні, суспільні переконання, особливості побуту іспанців з циклу «Как люди на белом свете живут». Інколи братчики самі обирали, яку літературу мати в читальні, а яку продавати. Як бачимо, на той час уміст книжкових полиць у торговому залі Володимир-Волинського братства допускав більшу свободу вибору, ніж у його бібліотеці.

Житомирське Володимиро-Василівське братство, яке у своєму статуті зобов'язувалося сприяти організації книжкових складів у повітових містах, у 1890–1891 рр. вже активно займалося продажем літератури, зокрема, протягом цих років ним реалізовано 320 книг, брошур, листівок [13, с. 86]. Тимчасову книготоргівлю братство запровадило не лише в Житомирі, а й у Волинській єпархії загалом при допомозі отців-благочинних.

Десь наприкінці 1880-х рр. створено книжковий склад братства, який постачався переважно релігійною літературою здебільшого за братські кошти, лишень невелика кількість видань надходила до нього завдяки пожертвам. Відповідно до звітів братства за 1894–1901 рр., продаж книг здійснювався лише в 1899–1900 рр. Література зі складу поширювалася братчиками в основному безкоштовно. Так, у 1896 р. з книжкового складу Володимиро-Василівського братства виділено частину книг на комплектування народних читалень у Житомирі й містечку Троянові Житомирського повіту. Два роки опісля так само поповнено книгозбірню Житомирського притулку імператриці Марії [8, с. 379]. У такий спосіб із книжкового складу Волинського Володимиро-Василівського братства примножувалися фонди місцевих бібліотек. До того ж братчики запевняли, що не відмовляли в книзі нікому з тих волинян, котрі зверталися до них із таким проханням. Крім цього, Володимиро-Василівське братство впродовж 1899–1900 рр., прагнучи задовольнити потребу освічених краян у читанні, безкоштовно розповсюджувало літературу релігійного змісту в місцевостях, віддалених від густонаселених пунктів.

Очевидно, що Володимиро-Василівське братство книготоргівлею займалося нерегулярно та у вкрай незначному об'ємі, що можна пояснити відсутністю значного споживчого інтересу до закупленого ним книжкового товару. Проте про згортання книжкової торгівлі не йшлося. Навпаки, житомирські братчики шукали шляхи для її поживлення. У 1900 р. вони започаткували видання та продаж власного продукту: великого настінного відривного календаря для Волинської єпархії.

У 1915 р. з ініціативи голови ради Володимиро-Василівського братства єпископа острозького Аверкія розпочато підготовку до відкриття братської іконно-книжкової крамниці в приміщенні біля монастирської дзвіниці [14, с. 3]. На її облаштування з братських коштів асигновано 1000 рублів. Про розвиток книгарні мала дбати спеціальна комісія, створена при братстві. Братчики планували продавати книги та брошури релігійно-морального змісту. Однак це не означало, що вони залишили поза увагою безкоштовне книгопоширення, яке активно проводилося й у цей період також. Книги висилалися військовим у подарунок, роздавалися на братських заходах. Створене в 1907 р. у Житомирі Анастасіїнське братство, як відділ Володимиро-Василівського братства, теж посилено працювало над забезпеченням населення релігійною літературою. Така увага до цього напряму діяльності могла пояснюватися великою кількістю мешканців у губернському місті, на яких братчики хотіли розповсюдити свій вплив за допомогою відповідних видань.

Завдяки церковним братствам, із перемінним успіхом розвивалася книготоргівля в деяких містечках та селах Волинської губернії наприкінці XIX – початку XX ст. Так, із моменту створення в 1894 р. Свято-Троїцького братства в містечку Білогородка Заславського повіту впродовж трьох наступних років

старанням його засновника священика В. Михалевича організовано торгівлю книгами й брошурами на релігійно-моральну тематику.

До початку ХХ ст. функціонувала книжково-іконна крамничка Заболотце-Біличівського братства Володимир-Волинського повіту. Однак вона не могла конкурувати з подібними крамницями Почаївської лаври та Загорівського монастиря, звідкіля селяни щорічно привозили необхідні їм книги. Це призвело до закриття братської крамнички десь у 1900 р. На початку 1908 р., коли в Біличах і Заболотцях назріла потреба у створенні книжкового складу, Заболотце-Біличівське братство вже не володіло достатніми для цього коштами.

Планувало заснувати книжкову крамницю й Свято-Михайлівське братство села Велике Вербче Рівненського повіту, але братчики спромоглися лише організувати в 1901–1902 рр. продаж за помірними цінами «Троїцких листков» при свічних складах третього та четвертого округів свого повіту. Відповідно до братських статутів відкриття книжкових крамниць мало б бути частиною просвітницького подвижництва ще дев'ятьох братств. Натомість про реалізацію цих статутних завдань відомо мало.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Отже, церковні православні братства Волинської губернії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. використовували книготоргівлю як один із дієвих засобів залучення місцевих мешканців до читання.

Джерела та література

1. Волинський краєзнавчий музей. КДФ-553. 791 арк.
2. Там само. КДФ-561. 572 арк.
3. Там само. РА-737. 101 арк.
4. Там само. РА-739. 64 арк.
5. Деятельность Братства имени князей Острожских, под покровом преподобного князя Федора, за первый год своего существования, 1909 г.–1 августа 1910 г. *Волинские епархиальные ведомости*. 1910. № 48, часть неофиц. С. 881–884.
6. Отчет Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского братства за 1902 г. *Волинские епархиальные ведомости*. 1903. № 14, часть офиц. С. 372–385.
7. Отчет о деятельности Волинского Епархиального Владимиро-Васильевского братства за 1898 г. *Волинские епархиальные ведомости*. 1899. № 17, часть офиц. С. 378–383.
8. Отчет о деятельности Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского братства за 1900 г. *Волинские епархиальные ведомости*. 1901. № 1/2, часть офиц. С. 8–25.
9. Отчет о деятельности Луцкого православного Крестовоздвиженского братства за 1889–1890 братский год. *Волинские епархиальные ведомости*. 1891. № 7, часть неофиц. С. 239–260.
10. Отчет о деятельности Луцкого православного Крестовоздвиженского братства за 1892–1893 год. *Волинские епархиальные ведомости*. 1894. № 1/2, часть неофиц. С. 4–16.
11. Отчет о деятельности Луцкого православного Крестовоздвиженского братства за 1893–1894 год. *Волинские епархиальные ведомости*. 1895. № 22, часть неофиц. С. 739–757.
12. Отчет Свято-Кирилло-Мефодиевского братства за 1876 г. Санкт-Петербург: Тип. Император. академии наук, 1877. 54 с.
13. Папков А. А. Церковные братства: краткий стат. очерк о положении церковных братств к началу 1893 г. Санкт-Петербург: Синодальная тип., 1893. 146 с.
14. Торжественное общее собрание членов Владимиро-Васильевского братства. *Жизнь Волини*. 1916. № 35 (4 февр.). С. 3–4.
15. Устав Братства имени князей Острожских, под покровом преподобного князя Федора. Почаев: Тип. Почаево-Успенской лавры, 1909. 24 с.: ил.
16. Устав Кременецкого Богоявленского Свято-Николаевского братства, испр. и доп. согласно постановлению общего собрания братства 11 дек. 1888 г. *Волинские епархиальные ведомости*. 1892. № 4, часть офиц. С. 83–86.
17. Устав Луцкого Крестовоздвиженского братства. *Волинские епархиальные ведомости*. 1899. № 33, часть офиц. С. 859–862.
18. Устав православного Свято-Владимирского братства в г. Владимире-Волинском. *Волинские епархиальные ведомости*. 1888. № 3, часть неофиц. С. 116–121.
19. Устройство братской лавки в городе Кременце для продажи церковных вещей и книг религиозно-нравственного содержания. *Волинские епархиальные ведомости*. 1900. № 31, часть неофиц. С. 1079–1084.

Сажок Оксана. Книготорговая деятельность церковных православных братств Волинской губернии во второй половине ХІХ – начале ХХ ст. В статье рассматривается ведение книжной торговли церковными православными братствами Волинской губернии во второй половине ХІХ – начале ХХ в. Отображаются потенциальные возможности братских книжных магазинов, установлены мотивы, побудившие к их учреждению, указаны

предпосылки закрытия некоторых из них. Выясняется культурно-образовательная роль и значение этих братских заведений для Волынского края, отслежена их взаимосвязь с другими просветительскими учреждениями братств. Отмечается вклад церковных братств в распространение краеведческих знаний. Раскрываются источники снабжения книжных складов братств новой литературой. Охарактеризован ассортимент печатной продукции в братских книжных магазинах. Наводятся имена ответственных лиц за это направление братской деятельности, а также причастных к его развитию. Выявлены основные причины успешности либо неудач в новом для братчиков деле. Приведена выборочная сравнительная характеристика самых существенных показателей книготорговли того или иного братства, функционировавшего на территории Волынской епархии в указанный период.

Ключевые слова: Волынская губерния, церковные православные братства, книжная торговля, печатная продукция.

Sazhok Oksana. Bookselling Activity of Ecclesiastical Orthodox Fraternities of the Volyn Province in the Second Half of the Nineteenth and Early Twentieth Centuries. The article deals with the book trade of ecclesiastical Orthodox fraternities of Volyn province in the second half of the nineteenth and early twentieth century. The potentialities of fraternal bookshops are shown, the motives that led to their establishment are set and the preconditions for closing some of them are indicated. The cultural and educational role and importance of these fraternal establishments for the Volyn region are clarified; their interrelation with other fraternal educational institutions is tracked. The contribution of church fraternities to the dissemination of local knowledge is noted. The sources of supply of bookshelves of fraternities with new literature are revealed. The assortment of printed products in fraternal bookstores is characterized. The names of the responsible persons for this direction of fraternal activity, as well as individuals involved in its development, were identified. A selective comparative characteristic of the most significant indicators of the bookselling of a particular fraternity functioning in the territory of the Volyn diocese during the indicated period is given.

Key words: Volyn province, ecclesiastical Orthodox fraternities, book-trade, printed production.

Стаття надійшла до редколегії
19.09.2017 р.

94(470+571:438.41):271.222-725:[061.2:323.14]

Андрій Боярчук

Участь православного духовенства Волинської губернії в діяльності «Союза русского народа»

У статті розкрито участь православного духовенства Волинської губернії в діяльності чорносотенної організації «Союза русского народа». Показано структурну організацію Почаївського відділу СРН, визначено частку представників духовенства, що були окружними старостами й організаторами його низових ланок. Охарактеризовано діяльність волинських кліриків-чорносотенців в економічній, громадській та культурно-просвітницькій сферах.

Ключові слова: «Союз русского народа», чорносотенці, Почаївський відділ СРН, союзний староста, священник.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливість вивчення участі представників православного кліру Волинської губернії в діяльності організації «Союза русского народа» полягає у визначенні політичних орієнтирів волинського духовенства на початку ХХ ст.; дає змогу побачити, як використовував уряд Російської імперії людей духовного відомства для впливу на свідомість населення краю.

Аналіз досліджень цієї проблеми. У наукових студіях історики порушували проблему участі волинського православного духовенства в діяльності «Союза русского народа». Ігор Омелянчук вивчав ініціативи Почаївського відділу СРН; найбільше уваги приділив діяльності голови відділу, архимандрита Почаївської лаври Віталія Максименка [21, с. 65, 102]. Михайло Гаухман досліджував комеморативні практики чорносотенців Волині на початку ХХ ст., серед яких історик називає відзначення священниками-чорносотенцями річниці битви під Берестечком, поширення серед українців знань про свою історію й героїчну міфологізацію пам'яті про українське козацтво [4, с. 90–91]. Ярослав Цецик з'ясував роль чорносотенного СРН у загостренні міжнаціональних відносин на Волині на початку ХХ ст., відзначав, що представники православного духовенства не лише пропагували проросійську монархічну ідеологію, а й

¹ © Боярчук А., 2017